

կերաց իւրոց պատուիրեաց. եղբայրն իւր վարդան մեծաւ աշխատանաւք բերեալ. հանդուցին ընդ հովանեաւ սուրբ Նշանիս, որք երկրպագէք զվերջացեալս ի բարեաց դաշխատողս սորայ զԳորգ քահանայ. յիշեալիք ի Քրիստոս եւ Աստուած զձեզ» (Ազգր. Հանդ., 1911, էջ 62—63): Այնպէս կը թուի թէ այս տեղ ակնարկուած Պետրոս առաջնորդ նոյն ինքն է Պետրոս Գեառազարձ, որուն քուերորդին ինչիկ (հօրեղբայր՝ սրբազրելի մօրեղբայր) կը հրամայէ կանգնել արձան մը տարաշխարհիկ հանդուցեալին փոխադրուած ոսկրներուն վրայ ՇԾԹ թուին (այսպէս, դուցէ սրբազրելի՝ ՉԾԲ):

Ամէն պարագայի ծանօթ է թէ 1304ին «զերահուշակ» վարագայ առաջնորդ էր Յովհաննէս «իմաստասէր եւ հեղ» վարդապետը, որուն առեն Յովհաննէս քահանան կ'արտադրէ Եպիփան Կիւրացիի գրութիւնները (Չարհանէլեան, Մատենադարան, էջ 413. հմմտ. Ակինեան Հ. Ն., Գաւազանազիրք, էջ 51):

Այս շրջաններուն՝ 1309ին Յակոբ Մեծ Պարոնենց կը կազմէ Աւետարան մը, զոր արտադրած է Ստեփանոս սարկաւազ վարդապետը (Գուշակեան, Յուլ. հայ. Չեռ. Սերաստիոյ Թ. 8):

Յովհաննէսին յաջորդ կը յիշուին 1310ին Սարգիս եւ Պետրոս, «որք հեղութեամբ եւ հանդարտութեամբ հովուեն զբանաւոր հաւատ»: Անոնց օրով Յովհաննէս քահանան Գէորգ քահանային համար կը գրէ Գիրք մանկութեան՝ «Բ դաւառիս վանայ ի գեաւըն Աւանց ընդ հովանեաւ սրբոյն Յովհաննու կարապետին եւ սուրբ Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչին» (Սրուանձտեանց, Թորոս Ազրար, Բ., էջ 411. հմմտ. Ակինեան Հ. Ն., Գաւազանազիրք, էջ 51): Սարգիսէն աւելի երկարակեաց կ'ըլլայ Պետրոս:

(Շարունակելի):

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

Aus dem römisch-armenischen Meßbuch des Franziskaners Fr. Pontius (1345).

Von Dr. M. A. van den Oudenrijn OPr. Universitätsprofessor in Freiburg (Schweiz).

(Շարունակութիւն):

III.

Karsamstagsoffizium.

F fol. 155 a—176 a; P fol. 91 a—103 a; R fol. 80 a—93 b.

Hs F; fol. 155 a:

ԿԱՆՈՆ ՄԵԾԻ ՇԱԲԱԹՈՋ ԱԻՈՒՐՆ ՈՐ Է ՎԻՃԻԿ ԶԱՏԿԻՆ

Ի պատշաճաւոր ժամու¹ գարդարեն գտարք սեղանսն եւ ապա ասն² զվեցերորդ ժամու աղօթն: Եւ ապա հանեն հուր ի քարէ եւ վառեն ի գաւիքն: Յետ այնորիկ՝ կլերիկոսքն ասն զիններորդ ժամու աղօթսն, եւ ապա քահանայն սգեստաւորեալ առանց նափորտի: Եւ զկնի աղօթից իններորդ ժամուն կացցէ առաջի սրբո սեղանոյն, եւ մերձ առ նա կացցեն սպասաւորք, ունելով զխաչն եւ զօրհնեալ ջուրն եւ խուկ, եւ կայծակուիք բարբոքեալ ի նոր հրոյն, զոր հանին ի քարէ: Եւ լինին եղեալ կայծակուիքն յառօք ինչ ըստ կարգադրութեան եկեղեցապանին: Եւ ապա քահանայն օրհնէ զնոր հուրն ասելով.

Տէր ընդ ձեզ:

ՊՍ. Եւ ընդ հողոյդ քում:

Քհ. Օրեմոս. — Եւ ապա ասէ գաղօթն: — [Fol. 155 b:] Աստուած, որ ի ձեռն Որդոքո, զիմին անկեան, շնորհեցեր հաւատացելոց քոց զհուր սիրո քո³, արդ զնոր հուրս զայս, որ ի վիմէ հանեալ եղև, ի պէտս մեր սրբ ի Կա'յ, եւ շնորհեա' մեզ, զի ի ձեռն այսմ տօնիս մեծի գատկիս այսպէս բարբոքեալ լիցուք սուրբ փափաքանօք, զի մաքրեալ ամօք արժանի լիցուք հասանել ի տօն մշտնջենաւոր պայծառութեանդ, նոյն Քրիստոսիւ տերամբ մերով, Եւն:

ՊՍ. Ամէն:

(Այլ աղօթքք):

¹ PR add.: այսինքն ի վեցերորդ ժամն, was ursprünglich auch in F gestanden haben dürfte.
² Die Worte գարդարեն գտարք սեղանսն եւ սպասաւորքն von späterer Hand in größerer Schrift.
³ Diese Übersetzung beruht auf einen lateinischen Schreib- bzw. Lesefehler „caritatis tuae“ statt „claritatis tuae“.

Օրեմոս. Տէր Աստուած, Հայր ամենակարող, լոյս անշիջանելի եւ սուրբ, արարիչ լուսոյ եւ ստեղծիչ ամենայնի, օր Ի հնեալ զլոյսս զայս, զոր առ ի քէն սրբեալ եւ օրհնեալ եղիցի, որ լուսաւորեցեր զամենայն աշխարհս, եւ արդ զի նոյն լուսովն վառեսցուք եւ լուսաւորեցուք մեք հողով քոն պայծառութեանդ: Եւ որպէս զհուրն երեւցուցեր Մովսիսի ի լուսաւորութիւն նմին, նոյնպէս եւ լուսաւորեցես զսիրտս եւ զսոգոյթիւնս մեր, որպէս զի արժանի լիցուք հասանել ի կեանսն յաւիտենից, Քրիստոսիւ տերամբ մերով, Եւն:

ՊՍ. Ամէն:

Աղօթք: Օրեմոս. Տէր սուրբ, Հայր ամենակարող եւ յաւիտենական Աստուած, հաճո լիցի քեզ զործակցել մեզ օր Ի հնոզացս զհուրս զայս յանուն քո եւ միածնի որդո քո, Աստուծոյ եւ Տեառն մերո Յիսուսի Քրիստոսի եւ Հոգոյդ սրբո: Եւ օղնեա' մեզ ընդ զէմ հրեղէն զինուց թշնամոյն, եւ լուսաւորեա' զմեզ շնորհօք քո, որ կենդանի ես եւ թագաւորես ընդ նոյն միածնիդ քո եւ Հոգոյդ սրբո, Աստուած ի յամենայն, Եւն:

ՊՍ. Ամէն:

Յետ այսորիկ քահանայ օրհնէ զխուկն, զոր զնելոց իցէ ի մոմեղէնն, ասելով.

[Fol. 156 a] Օրեմոս. (Աղօթք)

Եկեացէ, հայցեմք ի քէն, ամենակարող Աստուած, ի վերա այսմ խնդս առատապէս հեղուն քոն օր Ի հնութեանդ, եւ զայսր զիշերո ճառագայթ դու, աներեւոյթ նորոզօղդ, վերստին բորբոքեա'յ, որպէս զի պատարագս, որ ի զիշերիս յայսմիկ զենեալ է, ոչ միայն ծածկարար խառնամբ լուսո քո պայծառացի, այլ եւ յորում տեղոջ այսմիկ սրբութեան խորհուրդս հասանիցէ, մերժեսցին անտի չարութիւնք սատանական խարէութեանցն, եւ մերձ լիցի զօրութիւն քոյ մեծութեանդ, Քրիստոսիւ տերամբ մերով, Եւն:

ՊՍ. Ամէն:

Եւ մինչդեռ օրհնի խուկն՝ դպիրն առնու մասն ինչ յօրհնեալ կայծականցն եւ զնի ի բուրվառն, եւ զկնի օրհնութեան խնկոյն քահանայ ի վերա օրհնեալ հրոյն ցանէ յօրհնեալ ջրոյն եւ եղեալ խուկն ի բուրվառն խնկէ գասացեալ հուրն: Եւ յայնժամ գամեայն լապտերս եկեղեցոյն շիջուցանեն որպէս զի ի յօրհնեալ հրոյն վառեցեն: Յայնժամ սարկաւազն՝ դալմատիկա զգեցեալ, խնդրէ

Եւ առնու օրհնութիւն ի քահանայն եւ կիսասարկաւազն ունելով ի ձեռնն գաւազան մի յերեք անկնո եւ կիսոյ եւ ի վերա գաւազանին Գ. փոքրիկ մոմեղէնս վառեալ ի հրոյն, նաեւ ունելով Ե. հաստ յօրհնեալ խնկոյն, եւ կանգնի մերձ առ սարկաւազն: Իսկ սարկաւազն՝ երբեալ առ գարդարեալ գրակալին, խնկէ զգիրքն, եւ բացարձակ ձայնիւ սկսանի այսպէս.

«Յայսմ հետէ ցնծացեն»

Եւ կալով կիսասարկաւազն ընդ աջմէ սարկաւազին եւ յորժամ հասանիցի սարկաւազն անդ.

«արդ շնորհարաշխութեամբ զիշերիս»

դնէ Ե. հաստ խնկո խաչանման ի մոմեղէնն: Եւ յորժամ հասանիցէ անդ.

«որ թէպէտ բազմանայցէ իմաստունս⁴ սակայն»

[fol. 156 b] կիսասարկաւազն ի նոր հրոյն լուցանէ զօրհնեալ մոմն. Եւ յասելն.

«ո՛վ զիշեր ճշմարտապէս երանելի»

վառն զկանքեզն:

[Սարկաւազ երգէ.]

Յայսմ հետէ ցնծացեն երկնայն զասք հրեշտակացն, ցնծացեն եւ աստուածայն եւ խորհրդական օրինակք, եւ վասն յաղթութեան այսպիսի արքաի գոչեացէ փոզն փրկական: Խնդացէ երկիր լրիւ խորով՝ զի ինքն այսպիսի ճառագայթիւք լուսաւորեցաւ, եւ պայծառութեամբ յաւիտենական թագաւորին ուռճացեալ եւ ծանիցէ զինքն արտադրեալ ի թանձրամած տիեզերածածկոյթ խաւարէն: Ուրախացի եւ մայր եկեղեցի, պճնազարեալ փայլմամբ այսպիսի լուսո, եւ մեծագոչ ձայնիւք ժողովրդոց բերկրալից հրճուանօք զոչեացէ տաճարս այս: Յաղագս որո՛ ազաշեմք զձեզ, եղբարք սիրելիք որք սպասէք, տեսանել զգերունակ եւ զղարմանահրաշ պայծառութիւն այսմ լուսոյ: Միահամուռ կարգացէք ընդ իս զօրորմութիւն ամենակարողին Աստուծոյ, զի որ զիս, ոչ ըստ արժանաւորութեան իմոյ, հաճեցաւ համարիլ ի թիվս Ղեւտացոցն⁵, նոյն ինքն հեղով զշնորհափայլութիւն լուսոյն իւրոյ, եւ արացէ զիս արժանի կատարել զօրհնութիւնն այսմ մոմեղինիս, տերամբ մերով Յիսուսիւ Քրիստոսիւ:

⁴ Diese Lesung muß auf einen armenischen Lesefehler oder auf einen Schreibfehler in der armenischen Vorlage zurückgehen. Zu lesen ist „բազմանայցի ի մասունս“.

⁵ Die Hs hat: զլուսացոյն.

սիւ, որդով քով, որ ընդ քեզ կենդանի է եւ թաղաւորէ միութեամբ Հոգոյդ սրբո, Աստուած ի յամենայն յաւիտեանս յաւիտենից:

ՊՍ. Ամէն:

Սգ. 6 Տէր ընդ ձեզ:

ՊՍ. Եւ ընդ հոգոյդ քում:

Սգ. 6 Ի վեր ընծանցուցէք զսիրտս:

ՊՍ. Ունիմք, Տէր:

Սգ. 6 Գոհու [յօլ. 157 a] թիւն մատուցուք Տեառն Աստուծոյ մերո:

ՊՍ. Արժան եւ իրաւ է:

Սգ. 6 Ճշմարիտ արժան եւ արդար է զաներեւոյթն Աստուած, զՀայր ամենակարող եւ զմիածին որդի նորա զտէր մեր Յիսուս Քրիստոս, ընդ Հոգոյն սրբո բոլոր ըզմամբ սրտիւ եւ մտօք եւ գործական ձայնիւ գովել եւ փառաբանել: Որ վասն մեր հատոյց յաւիտենական Հօրն զպարտան Աղամա, եւ զձեռագիր մեզացն ջնջեաց հեղմամբ սուրբ եւ պատուական արեամբն իւրով: Քանզի՛ այսօրիկ են սօնք Պասքասկան, յորս ճշմարիտ գտն այն զենանի, որո արեամբն սեամք հաւատացելոցն սրբակերտին: Այս է զիշերն այն, ի յոր կանխաւ զնախահարսն մեր, զորդիսն Իսրայէլի հանեալ յնդիպտօսէ անցուցեր ցամաք ոտիւք ընդ Ծովն Կարմիր: Այս է զիշերն այն՝ որ լուսաւորութեամբ հրեղէն սեամբն մաքրեաց զխաւար մեզաց: Այս է զիշերն այն՝ որ զհաւատացեալսն ի Քրիստոս ընդ բովանդակ յոլորտս տիեզերաց անջրպետէ ի մեզաց կենցաղոյս եւ ի խաւարէ մոլորութեանց, եւ միաւորէ ընդ Հնորհաց եւ ընկերակիցս առնէ սրբութեանց: Այս է զիշերն այն՝ ի յոր խղեալ զկապանս մահու ամենայաղթն Քրիստոս եւ ի գոթոսոց, քանզի ոչինչ էր ծընանիւն մեզ օգուտ, եթէ ոչ էաք փրկեալք: Ո՛վ զարմանալի զիջումն զթութեանդ քո: Ո՛վ անկարծելի գուլթ սիրոյդ, որ վասն ազա(ն)տութեան ծառային զորդիւ մատնեցեր: Ո՛վ կարի հարկաւոր մեղք Աղամայ՝ որ մահուամբն Քրիստոսի ջնջեցաւ: Ո՛վ բարեբախտ յանցանք, որ զայնքան [յօլ. 157 b] եւ զայնպիսի փրկիչ արժանաւորեցար ունել: Ո՛վ ճշմարտապէս երանելի զիշեր, որ միայն արժանի եղեւ զիտել զժամանակ եւ զժամն, յորում Քրիստոս յարեաւ ի գոթոսոց: Այս է զիշերն այն՝ վասն որո գրեալ է. զիշերն որպէս գտիւ լուսաւոր եղիցի եւ զիշեր փոխանակ լուսս փափկութեան իմոյ: Արդ սրբակերտութիւն զիշերոյս այսմիկ՝ հերքէ զյանցանս, լուսնս զմեզս,

կանգնէ զգլորեալս, սիրովէ զտիրեալս, ի բաց մերժէ զատելութիւն, պատրաստէ զհամակամութիւն, եւ խոնարհեցուցանէ զգուռզեալ թաղաւորութիւնս:

Աստ դնէ սարկաւագն
Ե. հատս խուկ յաչաձեւ ի մումեղէնն ասելով.

Արդ՝ շնորհարաշխութեամբ այսմ զիշերիս՝ ընկա՛լ Հայր սուրբ զինդանուէր պատարազ երեկոխ, զոր մատուցանէ քեզ եկեղեցի քո սուրբ ի յայսմ հանդիսական ընծայս մոմեղինի ի գործոց մեղուաց, ձեռօք պաշտօնէից: Արդ այժմ ծանեաք զհոգակումն այսմ սեանս, զոր լուցանէ փայլատակող հուրս ի պատիւ մեծիդ Աստուծոյ:

— Աստ լուցանեն գօրինեալ մումեղէնն —

Որ թէպէտ բազմանայցէ իմաստունս՝ սակայն ոչ կրեսցէ նուազութիւն ինչ ի փոխաւորութիւն լուսոյն: Արժարժի կերակրեալ հարձամբ մոմիս, զոր գործեաց զեղեցկագործն մեղու ի գոացութիւն այսմ պատուական լապտերիս:

— աստ լուցանեն զկանթեղնս՝ —

Ո՛վ զիշեր ճշմարտապէս երանելի, որ կողոպտեաց զնդիպտացիսն եւ փարթամացոյց զՆերաւեցիսն: Այս է զիշերն՝ յորում միաորին երկրաւ [յօլ. 158 a] որքս երկնայնոցն, եւ մարդկաինս աստուածայնոցն: Արդ աղաչեմք զքեզ, Տէ՛ր, զի մոմեղէնս այս, օրհնեալ ի պատիւ անուան քո առ ի ցրնդել զխաւար այսմ զիշերոյս, յարատեւեսցի անշէջ մնալով, աննուազապէս ընկալեալ ի քէն ի հոտ անուշից, եւ ընդ վերին լուսաւորացն համախառնեսցի: Գիտացէ զբոց սորին առաւօտեան արուսեակին, այսինքն արուսեակին Քրիստոս, որ ոչ գիտէ զմուտ: Այն՝ որ վերագարձեալ ի գոթոսոցն ամենազուարթ զիմօք լուսաւորեաց զազգս մարդկան: Արդ աղաչեմք զքեզ, Տէ՛ր, զի զմեզ զձառայքս քո եւ զամենայն եկեղեցական աստիճանս եւ զամենայն ըզձաւոր եւ հաւատարիմ ժողովուրդս քո, համանդամայն ընդ պատուելի պապին մերոյ — այս անուռն — եւ եպիսկոպոսին մերո — այս անուռն — շնորհել հաճեսցիս սոցա ի պասեքական տօնախմբութեանս զհանկիստ եւ զխաղաղութիւն աստ ի կենացս, եւ հանապազօրդ պաշտպանութեամբ հովուեսցես, խնամարկեսցես եւ պահեսցես եւ

7 = բաժանայցի ի մասունս, siehe oben.
8 Lat. candela.

6 Die Hs hat: ք(ահանայ)ն.

զիառս ի հանդերձեայն ընծեսցես: Այլ եւ նաեա՛, Տէր, առ բարեպաշտ եւ ըզձաւոր կայսրն մեր — այս անուռն — եւ յաստուածսէրն թաղաւորն մեր — այս անուռն —, որոյ դու, Աստուած, զուխտս բաղձանաց նոցա նախազիտացեալ, անձառելի զթութեան եւ ողորմութեան քո պարզեօք զանդորութիւն մշտնջենաւոր խաղաղութեանն շնորհեա՛, եւ երկնայն օգնականութեամբ զնոսս անյաղթ պահեա՛յ ընդ ամենայն ժողովուրդս իւրեանց, տերամբ մերով, եւն:

ՊՍ. Ամէն:

Զկնի օրինութեան մումեղինն՝ քահանայն եւ սպասաւորքն սգեստաւորեալ ըստ [յօլ. 158 b] սովորական սահմանին եւ գան առաջի սրբո սեղանոյն եւ արարեալ պատիւնին, նստին ի տեղիս իւրեանց եւ ապա, յետ այսորիկ, ընթերցցին մարգարէական ընթերցուածքս առանց վերնագրի: Եւ սկսի ընթերցուածոցն՝ ասի աղօթք ըստ ստորագրեալ կերպիս:

Առաջին ընթերցուածս ի ծննդոց: Ի սկզբանէ ստեղծեաց Աստուած... [յօլ. 160 a] յամենայն գործոց իւրոց, զոր արար (= Gen. I, 1—II, 2):

Աղօթքս այսաքիկ ասացին առանց «Տէր ընդ ձեզ»: Քահանայն ասէ. «Օրեմուս»: Եւ սգեստաւորեալ սարկաւագ, քէ իցէ, եւ քէ ոչ քահանայն, ասէ «Կրկնեսցուք զծուկս: Արի՛ք»: Սմին նման ասի եւ յազագս այլ աղօթիցն:

Աստուած՝ որ սքանչելապէս ստեղծեր զմարդն եւ եւս սքանչելազոյն փրկեցեր, շնորհեա՛ մեզ, հայցեմք ի քէն, ընդդէմ հեշտախտութեանց մեզաց այնպէս բանական մտօք ընդդիմանալ, զի արժանացուք հասանել յաւիտենական ուրախութեանցն, տերամբ մերով, եւն:

Ընթերցումն երկրորդ: Արդ Նոյ, յորժամ էր ամաց Ե. հարիւրից... [յօլ. 162 a] եւ հաստեցաւ Տէր ի հոտ անուշից (= Gen. V, 32—VIII, 21):

Քհ. Օրեմուս: Կրկնեսցուք զծուկս:

Արի՛ք: (Աղօթք) Աստուած, որ ես անփոփոխելի գօրութիւն, եւ լոյս յաւիտենական, հայեաց քաւիչ ի սքանչելի խորհրդածութիւնն ընթահանուր եկեղեցոյ քում սրբոյ, եւ զգործս փրկութեան մարդկան մշտնջենաւոր կարգաւորութեանդ ազգամբ քաղցրաբար ներդործեա՛, զի բոլոր տիեզերքս փորձիւ իմացին

եւ տեսցեն զանկեալքս կանգնեալ եւ զհնացեալքս նորոզեալ, եւ զամենեսեան վերածեալ ողջարար առ սկիզբն իւրեանց, տերամբ, եւն:

Ընթերցուածս երրորդ: Յաւուրսն յայնոսիկ փորձեաց Աստուած զԱրրահամ... [յօլ. 163 a] եւ զնաց ի Բեբարէէ ընդ նոսս ի միասին եւ ընակեցաւ անդ (= Gen. XXII, 1—19).

Քհ. Օրեմուս: Կրկնեսցուք զծուկս:

Արի՛ք: (Աղօթք) Աստուած՝ հաւ[ատ]ացելոց Հայր զհնազոյն, որ ընդ ամենայն ոլորտս տիեզերաց զորդիս խոստման քո բազմացուցանես, սփռելով ի նոսս զշնորհս որդէգրութեան, եւ պասեքական խորհրդածութեամբ զձառայն քո զԱրրահամ, որպէս եւ երզուար, առնես՝ հայր ընթահամ [յօլ. 163 b] նուր ամենայն աղաց, շնորհեա՛, աղաչեմք, ժողովրդեան քո արժանապէս մտանել ի շնորհս քոն կողմանդ, տերամբ մերով, եւն:

Ընթերցուածս չորրորդ: Յաւուրսն յայնոսիկ եղեւ յառաւօտուն պահուն... [յօլ. 164 a] երգեաց Մովսէս եւ որդիքն Իսրայէլի զօրհնութիւնս զայս Աստուծոյ եւ ասեն (= Exod. XIV, 24—XV, 1).

Ողբումն. Աւրհնեսցուք զՏէր զի փառօք է փառաւորեալ:

ՓՍ. Զհնեալս եւ զերկարս ընկեց ի ծով:

ՓՍ. Աւանական ընդունելի իմ Տէր, եւ եղեւ ինձ ի փրկութիւն:

ՓՍ. Սայ է իմ Աստուած եւ փառաւոր արարից գոս, Աստուած հօր իմս եւ բարձր արարից գոս:

ՓՍ. Տէր խորտակէ զպատերազմունս, եւ Տէր է անուն նորա:

Քհ. Օրեմուս: Յլէքղամուս ձէնուս: Լէվաղէ՛ 10:

(Աղօթք) Աստուած, որոյ զառաջին սքանչելիսն տեսանեմք ի մերում ժամանակիս պայծառանալ ըստ այնմ զի որպէս զմի ժողովուրդն ամենազօր աջդ քո ազատեցոյց ի յնդիպտացեաց ծառաութեանն, զնոյնս ցուցանես ներգործելով զփրկութիւն հեթանոսաց ջրով վերստին ծնընդեանն, շնորհեա՛, հայցեմք ի քէն, զի բազմութիւն ընթահանուր աշխարհի հասանիցէ որդէգրութեանն Արրահամու եւ արժանաւորութեանն Իսրայէլի, տերամբ մերով, եւն:

9 Hs: առնել.
10 Lat.: Flectamus genua. Levate.

Ընթերցուածս Ե.բրորդ: Այս է ժառանգութիւն պաշտօնէից Տեառն... [jol. 164 b] այնպէս եղիցի բանն իմ, որ ելանէ ի բերանս իմմէ 11 ասէ Տէր ամենակարօղ (= Is. LIV, 17—LV, 11).

Քհ. Օրեմուս: Կրկնեսցուք զծունկս: Արի՛ք:

(Աղօթք) Ամենակարօղ եւ մշտնջենաւոր Աստուած՝ [jol. 165 a] բազմացո՛ւ ի պատիւ անուան զո՞ր հարցն հաւատո՞ւ ուխտեցեր, եւ զորդիս խոստման ընդարձակեա՛ւ սուրբ որդէկրօթեամբ, զի զոր նախնի սուրբն աներկբաբար հաւատացին հանդերձելոցն, եկեղեցի զո՞ սուրբ զնոյնն ըստ մեծի մասինն խրոմ՝ տեսցէ կատարեալ, տերամբ եւն:

Ընթերցուածս Զ.բրորդ: Լուր, Իսրայէլ զպատուիրանս կենաց... [jol. 165 b] յերկրի երեւեցաւ եւ ընդ մարդ [jol. 166 a] կան շրջեցաւ (= Baruch, III, 9—38).

Քհ. Օրեմուս: Կրկնեսցուք զծունկս: Արի՛ք:

(Աղօթք) Աստուած՝ որ միշտ կոչմամբ հեթանոսաց բազմացուցանես զեկեղեցի զո՞ սուրբ, շնորհեա՛ւ քաւիչ զի զորս լուանաս մկրտութեան ջրովն, զնոսին պահեսցես հանապարդ պաշտպանութեամբ, տերամբ մերով, եւն:

Ընթերցուածս Է.բրորդ: Յաւուրան յայնոսիկ եղեւ ի վերա իմ ձեռն Տեառն... [jol. 166 b] եւ լինիջիք կենդանիք եւ հանգուցից զձեզ ասէ Տէր ամենակալ (= Ezech. XXXVII, 1—14).

Քհ. Օրեմուս: Կրկնեսցուք զծունկս: Արի՛ք:

(Աղօթք) Աստուած՝ որ ուսուցանես զմեզ ուսմամբ կրկին կտակարանաց հանդիսացուցանել զպատեկական խորհուրդս, տուր մեզ իմանալ զորոքմութիւնս զո՞, զի յամանէ այժմուս պարզեաց հաստատուն լիցի ակնկալութիւն հանդերձելոցն, տերամբ մերով, եւն:

Ընթերցուածս ուրբրորդ: Յաւուրան յայնոսիկ բունն հարցեն է. կին... [jol. 167 a] ի փոթորկէ եւ յանձրելոյ (= Is. IV).

Ողբումն. Այլի եղեւ սիրեցելոյն յանկեան ի տեղոջ պարարտութեան:

Փխ. Յանգով փակեաց եւ շուրջ բրեաց

11 Hs: իմո.

եւ անկեաց ի նմա որթ Սորեակ եւ աշտարակ շինեաց ի միջի նորա:

Փխ. Եւ զուրի հնձան փորեաց ի նմա, այլի Տեառն զօրութեանց տունդ Իսրայելի է: Քհ. Օրեմուս: Կրկնեսցուք զծունկս:

Արի՛ք:

(Աղօթք) Աստուած՝ որ ամենայն որդոց եկեղեցո՞ւ քու՛մ սրբո՞ սրբոց մարդարէիցն պատգամօքն յայտնեցեր զբեզ ընդ ամենայն սեղիս տերութեան զո՞ սերմանօղ զո՞լ բարի սերմանց եւ այլէկործ ընդրեալ ուսոց, շնորհեա՛ւ, ազաչեմք, ժողովրդոց քոց, որք որթոց եւ հնձանոց անուամբ ի քէն կոչեցան, զի ի բառնիլն փշոց եւ տատակացն առատացին արժանաւոր սպողովք [jol. 167 b] տերամբ մերով, եւն:

Ընթերցումն Թ.բրորդ: Յաւուրան յայնոսիկ խօսեցաւ Տէր ընդ Մովսէսի եւ ընդ Ահարոնի յերկրին Եզրիպտացոց եւ ասէ. ա՛միսս այս եղիցի ձեզ սկիզբն ամսոց (= Exod. XII, 1 ss.).

Գիտ ի Մեծի Ուրբաքիմ եւ կարդա՛յ: Քհ. Օրեմուս: Կրկնեսցուք զծունկս:

Արի՛ք:

(Աղօթք) Ամենակարօղ եւ մշտնջենաւոր Աստուած՝ որ ետզ սքանչելի ի կարգադրութիւն ամենայն զործոց քոց, շնորհեա՛ւ փրկելոց քոց իմանալ զի ոչ էր բարձրադոյն լինելութիւն աշխարհի որ ի սկզբանէ, քան թէ զգնուան Քրիստոսի ի զատիկ մեր, որ ի վերջին ժամանակաց, տերամբ մերով, եւն:

Ընթերցումն Ժ.բրորդ: Յաւուրան յայնոսիկ եղեւ բանն Տեառն առ Յովնան երկրորդ անդամ եւ ասէ. արի՛ եւ զնա՛ ի նինուէ, եւն (= Jon. III, 1 ss.): Գիտ ի յերկուշաբթիմ որ է յետ կիրակիի չարչարանացն:

Քհ. Օրեմուս: Կրկնեսցուք զծունկս:

Արի՛ք:

(Աղօթք) Աստուած՝ որ զգանազութիւն ամենայն ազգաց ի խոստովանութիւն ա՛նուանդ զո՞ միաւորեցեր, տուր մեզ կամել եւ կատարել զոր հրամանս, որպէս զի ժողովրդեան քու՛մ, կոչեցելոցն ի յաւիտենական ուրախութիւնն, մի եւ նոյն լիցի հաւատ մտաց եւ ուղղութիւն գործոց, տերամբ մերով, եւն:

Ընթերցումն մետասաներորդ: Յաւուրան յայնոսիկ զբեաց Մովսէս զօրհնութիւնս զայս եւ ուսոց... [jol. 168 a] զբանս օրհնութեանցս այսոցիկ եւ կատարեաց մինչեւ ի սպառ (= Deut. XXXI, 22—30).

Ողբումն.

Նայեցարուք երկինք եւ խօսեցայց, եւ լուրցէ երկիր զգառողամս բերանս իմոյ:

Փխ. Ընդունելի լիցին որպէս զանձրեւ բարբառ իմ, եւ իջցէ որպէս զցօղ պատգամք իմ:

Փխ. Որպէս զանձրեւ ի վերա սիզո, եւ որպէս զտարափ ի վերա խոտո, զի զանուն Տեառն կարգացից:

Փխ. Տուք օրհնութիւն Աստուծոյ մերո. Աստուած հաւատարիմ է եւ ճշմարտութեամբ են զօրծ նորա, եւ ամենայն ճանապարհք նորա իրաւամբք:

Փխ. Աստուած հաւատարիմ է եւ ոչ զո ի նմա անիրաւութիւն, արդար եւ ճշմարիտ է Տէր [jol. 168 b]:

Քհ. Օրեմուս: Կրկնեսցուք զծունկս: Արի՛ք:

(Աղօթք) Աստուած՝ բարձրութիւն խոնարհաց եւ զօրութիւն ուղղոց, որ սրբով Մովսէսի ծառախն քով զժողովուրդն զո՞ այնպէս ուսուցանել կամեցար սուրբ օրհներգութեամբ զո՞, մինչ զի այն՝ օրինացն կրկնուան մեզ լինէր ի յուղղութիւն, արդ զարթո՞ զզօրութիւն զո՞ առ ի լրուան ամենայն արդարացեալ հեթանոսաց, եւ շնորհեա՛ւ մեզ զզօրութիւն եւ զցնծութիւն սանձահարելով զզարհուրմունս եւ զպատճախս, որպէս զի մեզք ամենեցուն թողութեամբ քով ջնջեցին, եւ զի նախապատմեալ սպառնալիսն փոխեցին ի փրկութիւն մեր, տերամբ մերով, եւն:

Ընթերցումն ԲԺ.բրորդ: Եւ արար Նաբոգոթնանոսոր արքա պատկեր ոսկի... [jol. 170 a] օրհնէին եւ զովէին զՏէր Աստուած (= Dan. III, 1—51):

Քհ. Օրեմուս: Աստ ոչ ասի «կրկնեսցուք» եւ ոչ «արի՛ք» յանդիմանելով գնաբօզոդնուսոր, որ հրամաէր երկիրպագանել պատկերի ոսկո:

(Աղօթք) Ամենակարօղ եւ մշտնջենաւոր Աստուած՝ որ միայն ես յոյս ընթհանուր տիեզերաց, որ եւ պատգամօք մարգարէիցն քոց նախազուշակեցեր զխորհուրդս այժմուս ժամանակաց, արդ հաշտեցեալ յատաջացո՞ զուխոս ժողովրդեան զո՞, զի առանց ազգման զո՞ ոչ հասանի հաւատացեալ ոք ի յաճունս զօրութեանց ինչ, տերամբ մերով, եւն: Եւ ապա՛ իջանելով առ աւագանն, ասեմ գողութումս գայս.

Որպէս փափա՛է եղջերու յազբերս ջուրց, այնպէս փափա՛է անձն իմ առ քեզ, Աստուած:

Փխ. Ծարաւի է անձն իմ առ քեզ, Աստուած հզօր եւ կենդանի: Ե՞րբ եկից երեւեցայց առաջի երեսաց Աստուծոյ իմո:

Փխ. Եղեն ինձ արտասունք իմ կե[ր]պակուր ի սուէ եւ ի զիշերի, եւ այն զի ասէինցիս զօր հանապաղ թէ ս՞ուր է Աստուած զո՞: Եւ իբրեւ հասնին մօտ յաւագանն, փախանայն ասէ.

Տէր ընդ ձեզ: Պխ. Եւ ընդ հողոյդ քու՛մ:

Քհ. Ամենակարօղ եւ մշտնջենաւոր Աստուած՝ նախա՛ [jol. 170 b] քաւիչ ի ջերմեանդութիւն ժողովրդեան զօ՞ վերստին ծնելոցն, եւ շնորհեա՛ւ բարեկութ, զի ծարաւ եւ փափաք հաւատո՞ նոցին սրտաբեկեաց զհօգիս եւ զմարմինս խորհրդով մկրտութեան, տերամբ մերով, եւն:

Յայսմեհտէ օրհնի աւագանն այսպէս: Երկու կլերիկոսք երգեն զԵրանիայն 12 ասելով այսպէս. «Տէր ողորմեա՛» եւ դասն պատասխանեն զնոյնն, եւ այնպէս ծանիր յաղագս ետեսելոցս:

Քրիստոս ողորմեա՛: — Քրիստոս լուր մեզ: — Փրկիչ աշխարհի, օգնեա՛ մեզ: — Սուրբ Մարիամ, ազաչեա՛ վասն մեր:

- Սուրբ աստուածածնին, աղ.
- Սուրբ կոյս կուսանաց, աղ.
- Սուրբ Միքայէլ, աղ.
- Սուրբ Գաբրիէլ, աղ.
- Սուրբ Ընաֆաէլ, աղ.
- Ամենայն սուրբ հրեշտակք եւ հրեշտակապետք, ազաչեցէք առ Տէր վասն մեր:
- Ամենայն սուրբ դասք երանելի հոգոց, աղ.
- Սուրբ Յովնանէս մկրտիչ, աղ.
- Ամենայն սուրբ նահապետք եւ մարգարէք, աղ.

- Սուրբ Պետրոս, աղ.
- Սուրբ Պօղոս, աղ.
- Սուրբ Յոհաննէս, աղ.
- Ամենայն սուրբ առաքելք եւ աւետարանիչք, աղ.
- Ամենայն սուրբ աշակերտք Տեառն, աղ.
- Ամենայն սուրբ ամբիժ մանգունք Բեղզահեմայ, աղ.
- Սուրբ Ստեփանոս, աղ.
- Սուրբ Լուկնցիոս, աղ.
- Սուրբ Վինցենցիոս, աղ.
- Ամենայն սուրբ մարտիրոսք, աղ.
- Սուրբ Սեղբեսարոս, աղ.

12 Lat.: titania.

Սուրբ Գրիգորիոս, աղ.
 Սուրբ Նիկողայոս, աղ.
 Ամենայն սուրբ քահանայապետք եւ խոստովանողք, աղ:
 Ամենայն սուրբ վարդապետք, աղ.
 Սուրբ Բենեդիկտոս, աղ.
 Սուրբ Բասիլիոս, աղ.
 Սուրբ Դոմինիկոս, աղ.
 [Fol. 171 a] Սուրբ Ֆրանցիսկոս, աղ.
 Ամենայն սուրբ կրօնաւորք եւ անապատաւորք, աղ.
 Ամենայն սուրբ քահանայք եւ զեւոսցիք, աղ.
 Սուրբ Մարիամ Մաղդալէնացի, աղ.
 Սուրբ Անդնէզ, աղ.
 Սուրբ Կատարինայ, աղ.
 Սուրբ Եղիսարէթ, աղ.
 Սուրբ Կլարայ, աղ.¹³
 Ամենայն սուրբ կրօնանք եւ այրիք, աղ.
 Ամենայն սուրբ արք եւ կանայք, աղ.
 Քաւիչ լե'ր եւ թո'ղ մեզ, Տէր:
 Քաւիչ լե'ր եւ լո'ւր մեզ:
 Յամենայն չարէ, փրկեա՛ զմեզ, Տէր:
 Յամենայն մեղաց, աղատեա՛ զմեզ, Տէր:
 Ի մշտնջենաւոր մահուանէ, փրկ[եա զմեզ, Տէր]:
 Վասն խորհրդո մարդեղութեան քո, փրկ.
 Վասն զալստեան քո, փրկ.
 Վասն ծնընդեան քո, փրկ.
 Վասն մկրտութեան քո, փրկ.
 Վասն խաչի եւ չարչարանաց քոց, փրկ.
 Վասն մահուան եւ թաղման քո, փրկ.
 Վասն սուրբ յարութեան քո, փրկ.
 Վասն սքանչելի համբարձման քո, փրկ.
 Վասն զալստեան մխիթարիչ հոգոյ սրբո, փրկ.
 Յաւուրն դատաստանին, փրկ.
 Մեղաւորքս, զքեզ աղաչեմք լո'ւր մեզ Տէր:
 Ձի գթողութիւն պարզեւեցես մեզ, զքեզ եւն.
 Ձի զխաղաղութիւն եւ զառողջութիւն պարզեւեցես մեզ, զքեզ եւն.
 Ձի զարձակումն մեզաց մերոց շնորհեցես մեզ, զքեզ եւն.
 Ձի երախտից մերոց ուղիղ հաւատ պարզեւել հաճեցես, զքեզ եւն.

Ձի զշնորհս Հոգոյն սրբո զթութեամբ հեղցես ի սիրտս մեր, զքեզ եւն.
 Ձի զաղբերս լուսո եւ զաւաղանս զայս օր Ի հնել եւ սուրբ առ Ի նել [fol. 171 b] հաճեցես, զքեզ եւն.
 — զվերաասացեալ տունս երեք անգամ ասացի —
 Ձի զեկեղեցի քո սուրբ բարձրացուցանել հաճեցիս, զքեզ եւն.
 Ձի զամենայն ժողովուրդս Քրիստոնէից, զպատուական արեամբ քո վերստին զնեալսն, պահել հաճեցիս, զքեզ եւն.
 Ձի զամենայն անհաւատան եւ զհերձուածողսն ի հաւատ կաթողիկէ դարձուցանել հաճեցիս, զքեզ եւն.
 Ձի զամենայն աւուրս մեր ընդ խաղաղութեամբ քով զիցես, զքեզ եւն.
 Ձի մեզ լսել հաճեցես, զքեզ եւն.
 Որդի Աստուծոյ, աղաչեմք զքեզ, լո'ւր մեզ: Գառն Աստուծոյ, որ բառնաս զմեզս աշխարհի, [ո]ղորմեա՛յ մեզ:
 Գառն Աստուծոյ, որ բառնաս զմեզս աշխարհի, լո'ւր մեզ:
 Գառն Աստուծոյ, որ բառնաս զմեզս աշխարհի, սղորմեա՛յ մեզ:
 Քրիստոս, լո'ւր մեզ: Քրիստոս ունկնդիր մեզ:
 Տէր ողորմեա՛յ: Քրիստոս ողորմեա՛յ: Տէր ողորմեա՛յ:
 Հայր մեր, որ յերկինս, եւն:
 Քհ. Եւ մի՛ տար զմեզ ի փորձութիւն:
 Պս. Այլ փրկեա՛ զմեզ, եւն:
 Քհ. Տէր առ ի քէն է աղբիւր կենդանութեան:
 Պս. Եւ լուսով երեսաց քոց տեսանեմք զլոյս:
 Քհ. Տէր, լուր աղօթից իմոց:
 Պս. Եւ աղաղակ իմ առ քեզ եկեացէ:
 Քհ. Տէր ընդ ձեզ:
 Պս. Եւ ընդ հոգոյդ քում:
 (Աւրինութիւն աւագանին) Քհ. Օրեմուս. (աղօթք)
 Ամենակարող եւ մշտնջենաւոր Աստուած, մերձ լե'ր խորհրդոց զթութեանդ քո մեծի, մերձ լե'ր խորհրդոց քոց եւ առաքեա՛ զհոգի որդէզրութեան քո առ ի ստեղծանել նոր ժողովուրդս, զորս ծնանի քեզ աղբիւր մկրտութեանն, որպէս զի որ ինչ սպասաւորութեան խոնարհութեանս [fol. 172 a] մերս լինելոց է, ներգործութեամբ զօրութեան քո կատարեցի, տերամբ մերով Յիսուսիւ Քրիստոսիւ Գրիստոսիւ միածին որդովն նորին, տերամբ մերով, որ զքեզ ի Կանա Գալիլէացոց սքանչելի նշանօք ամենակարող զօրութեամբն իւրով փոխարկեաց ի զինի, որ զնաց ոտիւքն ի վերա քո, եւ ի Յորդանան մկրտեցաւ ի քեզ ի Յովաննէ, որ զքեզ ընդ աւակ երկնաւոր յանարատ յարգանդէ աստուա-

¹³ Die Reihenfolge der heiligen Bekenner in der Hs P ist: Silvester, Gregor, Basilius, Nicolaus, alle heiligen Bekenner: Benedictus, Franziskus, Dominicus... weiter unten: Klara, Elisabeth. In der Hs R: Basilius, Benedictus, Franziskus, Dominicus, dann: Klara, Elisabeth.

րեացի, տերամբ մերով Յիսուսիւ Քրիստոսիւ, որդով քով, որ ընդ քեզ կենդանի է եւ թաղաւորէ միութեամբ նոյն Հոգոյն սրբոյ Աստուած ի յամենայն յաւիտեանս յաւիտեանից:
 Պս. Ամէն:
 Քհ. Տէր ընդ ձեզ:
 Պս. Եւ ընդ հոգոյդ քում:
 Քհ. Ի վեր ընծանցուցէ՛ք, եւն:
 Պս. Ունիմք, Տէր:
 Քհ. Գոհութիւն մատու[ց]ուք Տեառն Աստուծոյ մերո:
 Պս. Արժան եւ իրաւ է:
 (Պրեփացիոն) Քհ. Ճշմարտապէս արժան եւ իրաւ է ուղիղ եւ փրկական մեզ միշտ եւ յամենայն տեղիս զոհութիւն մատուցանել քեզ, Տէր սուրբ, Հայր ամենակարող եւ յաւիտեական Աստուած: Որ աներեւոյթ զօրութեամբ քո սքանչելապէս կատարես զներգործութիւն խորհրդոց քոց: Եւ թէպէտ մեք ոչ եմք արժանի սպասաւորութեան այսպիսի մեծի խորհրդոյս, սակայն դու մի՛ արդելցես զպարզեւ շնորհաց քոց, այլ խոնարհեցո՛ զունկն քոն զթութեանդ յաղաչանս մեր: Աստուած, որո հոգիդ ի սկզբանէ աշխարհի շրջի ի վերա ջուրց զի յայնմհետէ բնութիւն ջուրցն ընդունէր զօրութիւն մաքրագործութեան: Աստուած՝ որ լուացեր հոսմամբ ջրոյն զմեզս աղտեղեալ աշխարհի, զտեսակ վերստին ծնընդեանս հեղմամբ նոյն ջրհեղեղին օրինակեցեր, որպէս զի մի եւ նոյն տարեքն խորհրդով նշանակեալ լինէր սպառումն մեղաց եւ սկիզբն առաքինութեանց: Հայեաց, աղաչեմք զքեզ Տէր ամենագութ, յերեսս եկեղեցո քո եւ բաղմացո՛ ի սմա զվերստին ծնունդս քո, որ ուրախ առնես զքաղաքս քոյ ստատահոս հեղմամբ շնորհաց քոց, եւ բանաս զաղբիւր մկրտութեան [fol. 172 b] ընդ ամենայն տիեզերս առ ի նորոգել զազգս մարդկան, որպէս զի հրամանաւ քո մեծութեանդ ընկալցի զշնորհս միածնի քո՝ ի Հոգոյն սրբոյ:
 Աստ կաթեցուցանէ քահանայն ի վառեալ մոմեղիւնէն խաչանման ի ջուրս աւագանին ասելով.
 Որ զնախապատրաստեալ զջուրս զայս վասն վերստին ծնընդեան մարդկան անբուրեղութարար հոգէխոննեալ լուսաւորութեամբն իւրով բաղմամբնս արացէ, որպէս զի ընկալեալ մաքրագործութեամբն ելցէ զաւակ երկնաւոր յանարատ յարգանդէ աստուա-

ծախն աղբերս, վերստին ծնեալ ի նոր ստեղծուածս, եւ զորս երկց զանազանութիւնն ի մարմինն որոջէ, եւ կամ հասակ ժամանակաւ լաժանեալ տրոհէ, շնորհք քո իրբեւ զմայր ծնցի զամենեսեան ի մի երախտութիւն անմեղութեանն: Արդ հրամանաւ քո, Տէր, ամենայն պիղծ հոգիք ի բաց մեկնեցցին աստի: Եւ ամենայն չարութիւն սատանաական պատրանաց տարամերժեալ ի բաց կացցէ: Եւ մի՛ կալցէ աստ տեղի հակառակ զօրութեանն չարախոսն ընդդիմութիւնն, եւ մի՛ դարանեալ շուրջանակի թուիցէ, եւ ոչ թաքելով զաղտաղոյի ինչ յափշտակիցէ:
 Աստ մի՛սէ գճեռն ի ջուրն եւ բաժանէ խաչանման՝ ասելով:
 Եղիցի ստեղծուած այսր ջրո սուրբ եւ անարատ, եւ աղատեալ յամենայն յարձակմանց ընդդիմամարտին, եւ մաքրեալ ի բնաւից չարեաց հեռաւորութեամբ բանասր [fol. 173 a] կուին:
 Եւ դարձեալ հերձէ զջուրն երիցս խաչանման՝ ասելով.
 Եղիցի սայ աղբիւր կենդա Ի նի, ջուր վերա Ի ծնող, յորձանք մաքրո Ի դական, զի ամենեքեան, որ մկրտելոյն են փրկական լուացարանաւս այս, ներգործութեամբ Հոգոյն սրբո արժանի լիցին հասանել կատարեալ թողութեանն:
 Աստ տեսնագրի ի վերա աւագանին, ասելով այսպէս.
 Ուստի օրհնեմք զքեզ, ստեղծուած ջրո, Աստուծով կենդա Ի նեաւ, Աստուծով սր Ի բով, Աստուծով ճշմար Ի տիւ, Աստուծով, որ ի սկզբանէ բանին իւրով անջրպետեաց զքեզ ի ցամաքէն, որոյ Հոգին շրջեր ի վերա քո, որ բղխեցոյց զքեզ յեկեմական զբախտէն.
 — աստ ձգէ ձեռամբն ի ջրոյն արտաքո ի ջորեսին կողմն աւագանին՝ ասելով. —
 եւ հրամանաց չորիւք գետօք ոտոզանել զամենայն երկիր: Որ զքեզ, դառն գոյով յանապատին, քաղցրահամս եւ զիւրմբելիս աբար եւ եհան զքեզ ի վիճէն առ ի զովացումն ծարաւեալ ժողովրդեանն: Նայել օր Ի հնեմք զքեզ Յիսուսիւ Քրիստոսիւ միածին որդովն նորին, տերամբ մերով, որ զքեզ ի Կանա Գալիլէացոց սքանչելի նշանօք ամենակարող զօրութեամբն իւրով փոխարկեաց ի զինի, որ զնաց ոտիւքն ի վերա քո, եւ ի Յորդանան մկրտեցաւ ի քեզ ի Յովաննէ, որ զքեզ ընդ արեանն եհան ի կողէն իւրմէ եւ աշակերտաց

իւրոց հրամանաց զի հաւատացեալքն մկրտուեցին ի քեզ ասելով. երթայք եւ ուսուցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսս յանուն Հօր եւ Որդոս եւ Հոգոյն սրբոյ:

Եթէ մինչեւ ցայս վայր քահանայն ձայնիւ լինի ասացեալ [fol. 173 b] զպրեֆացիօնս, աստ փոխէ ձայնն ի բիւ ընթեռնելով:

Արդ զու ամենակարօղ Աստուած՝ անուխակալութեամբք քո լե՛ր ընդ մեզ պահօղացս զպատուիրանս քո զայս:

Աստ շնչա հառաչմամբ ի ջուրն երիցս ըստ օրինակիս այս

Փ

ասելով. Դու քաղցր եւ մարդասէր Տէր, շնչեա՛: Դու զպարզ ջուրս զայս բերանով քով օր Կհեա՛յ զի, որպէս բնականապէս ունի գորութիւն մաքրել զմարմինս աղտեղեալս, նոյնպէս եւ կարողացի լուանալ զհոգիս եւ զմիտս:

Աստ դնէ քահանայն զվանայ մումն ի ջուր, ասելով.

Իջցէ ի լիութիւն այսմ աղբիւրիս զօրութիւն Հոգոյն սրբո:

Հանէ զմումեղէնն եւ դարձեալ իջուցանէ ի ջուրն ասելով այլ բարձր.

Իջցէ ի լիութիւն այսմ աղբիւրիս, եւն: Եւ դարձեալ հանէ եւ իջուցանէ ասելով եւս բարձրագոյն.

Իջցէ ի լիութիւն այսմ աղբիւրիս, եւն: Աստ դարձեալ փչեցէ ի ջուրն այսու կերպիւ

Մ

ասելով. Եւ զբովանդակ գոացութիւն ջրոյս այսմիկ բազմածինս արացէ:

Եւ հանեալ զմումեղէնն ի ջրոյն եւ ասէ. Ի սմա ջնջեցին բիծք ամենայն մեղաց, ի սմա բնութիւնն վերստին կերպարանեալ ի պատկեր քո եւ նորոգեալ առ ի պատիւ իբրեւ սկզբան, սրբեցի ի բնաւից ազտեզութեանց հնութեանն, որպէս զի ամենայն մարդ մտեալ յայս խորհուրդս վերստին ծնընդեանն, ծնցի ի նոր մանգութիւն ճշմարիտ

անմեղութեանն, տերամբ մերով Յիսուսի Բրիստոսիւ, որդով քով, որ զաւրց է զասել զկենդանիս եւ զմեռեալս եւ զաշխարհս հրով:

Պյս. Ամէն: Եւ¹⁴ ապա՝ քահանայ քանա գրոյքն ի յօրինեալ ձէք երախայիցն, հասուցանէ ի ջուրն խաչանման եւ կամ հեղու ի ջուրն խաչանման, ասելով.

Հեղմամբ փրկա [fol. 174 a] կան ձիթոյս տեանն մերո եւ փրկչին Յիսուսի Բրիստոսի եղիցի աղբիւր ի սայս ծնիցելոցն ի սմանէ ջրո խաղացելոյ ի կեանս յաւիտենից:

Պյս. Ամէն: Աստ ձեռամբն խառնէ քահանայ գեղն ի ջուր, ասելով.

Սառնունն փրկական ձիթոյս տեանն մերո եւ փրկչին Յիսուսի Բրիստոսի եւ ջրոյս մկրտութեանն եղիցի յանուն Հօր եւ Որդոս եւ Հոգոյն սրբո:

Պյս. Ամէն: Աստ հեղու ի սուր մեռունն ի ջուրն ի ձեւ խաչի եւ կամ քանա գրոյքն ի մեռունն եւ հասուցանէ ի ջուրն, ասելով.

Սրբեցի եւ բազմածին լիցի աղբիւրս այս հեղմամբ այսմ սուրբ մեռունին, որպէս զի վերստին ծնենելոցն ի սմանէ լիցի ի կեանս յաւիտենականս:

Պյս. Ամէն: Աստ խառնէ ձեռամբն զմեռունն եւ զձէքն եւ զջուրն, ասելով այսպէս.

Սառնունն մաքրագործ մեռունիս եւ ձիթո օձման եւ ջրո մկրտութեանն եղիցի յանուն Հօր եւ Որդոս եւ Հոգոյն սրբո:

Պյս. Ամէն: Իսկ՝ ուր ոչ լինի աւագան, ոչ ասի ողբումն այն որ է «Որպէս փափաքէ», եւն. եւ ոչ աղօթքն որ նմին հետեւի եւ ոչ օրհնութիւն աւագանին: Այլ ի կատարիլ այնմ աղօթիցն, որ ասէ. «Ամենակարօղ եւ մշանջենաւոր Աստուած, որ միայն ես յոյս», եւն. քահանայ ի վայր դնէ զջուրջանն եւ հանդերձ սպասաւորօք ի ծուկս խոնարհեալ անգանին առաջի սրբո սեղանոյն: Եւ այլ կլերիկոսն կանգնին, եւ երկու կլերիկոս ասեն զեքա-

¹⁴ Am unteren Rande steht zu dieser Stelle vermerkt: Աստ ասցեն յորհնեալ ջրոյն եւ սրակեցեն ի վերս ինքեանց եւ կամ սրք եւ կամ լիցին եւ պահիցեն, փոսն զի երբ լինի սուրբ ձէթն եւ սուրբ մեռունն ի ջուրն, ոչ սք կարէ անուլ անտի, բայց միայն ի պէտս մկրտութեանն:

նիայն եղանակաւ, եւ դասն պատասխանէ զնոյնն: Իսկ՝ յորժամ հասնին յայնտեղն որ ասէ. «Մեղաւորքս զքեզ աղաչեմք լու՛ր մեզ Տէր» քահանայն հանդերձ սպասաւորօքն երբա ի սրբատունն եւ զգեմունն զհանդիսական զագետօքն: Եւ դպիր մի վատէ զապտեքսն շուրջ սեղանաւն, եւ որք գլեքանիայն ասեն, յորժամ հասնին ի «Տէր ողորմեա՛»ն լեթանիոյն ձայնիւ ասեն զ«Տէր ողոր [fol. 174 b] մեա՛»ն ըստ կերպի պատարագի: Եւ քահանայն ի սրբատունէն ելանէ հանդերձ սպասաւորօքն, եւ զա առաջի սրբո սեղանոյն, խոնարհի եւ ասէ.

Մտից առաջի սեղանոս Աստուծոյ: Եւ ապա ասէ

Սոստոմանիմ առաջի Աստուծոյ, եւն: Եւ վասն զի ժամաւուտ ոչ գոյ, մտեալ առ սուրբ սեղանն անմիջաբար, ասէ.

Տէր, ողորմեա՛: Եւ ապայ հանդիսաբար սկսանի.

Փառք ի բարձունս Աստուծոյ: Եւ ապա հնչեցուցանեն զգանկակսն: Եւ զկնի քահանայն ասէ.

Տէր ընդ ձեզ: Պյս. Եւ ընդ հոգոյդ քում:

Քհ. Օրեմուս. Աստուած՝ որ զամենասուրբ զիչերս զայս պայծառացուցանես փառօք տէրունական յարութեանն, պահեա՛ զժողովուրդս քո եւ վերստին նորոգեա՛ ի նմա զհոգի որդեգրութեան, զի նորոգեալ մտօք եւ մարմնով ի սուրբ զատիկս այս մատուցանիցեն քեզ զմաքուր սպասաւորութիւնն, տերամբ մերով, եւն:

Պօղոսի առաքելոյն ի Կոզուսացոց բուխքն ընթերցուածս:

Եղբարք եթէ յարերուք..... ընդ նմա յայտնեսլիք փառօք (= Col. III, 1—4):

Եւ զկնի ընթերցուածոյս՝ քահանայն, որ զպատարագն մատուցանէ, սկսանի ի ձայն.

Ալէլուիա երիցս անգամ, եւ մի քան զմի բարձրացուցանէ զձայն:

Եւ դասն յամէն անգամ պատասխանէ զնոյնն ի նոյն ձայնն, եւ ապա փոխ ասի.

Սոստոման եղբուք Տեանն:

Առ հասարակ երգեսցի եւ կամ որպէս կամիցին:

Ալէլուիա: Սոստոման եղե [fol. 175 a] բուք Տեանն, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա:

Ողբումն.

Աւրհնեցէք զՏէր ամենայն աղինք, գովեցէք զնա ամենայն ժողովուրդք: Չօրացի ողորմութիւնն նորա ի վերա մեր եւ ճշմարտութիւնն նորա մնացէ յաւիտեան:

Ի յընթեռնուլն աւետարանին ոչ տանին մումեղէնն այլ խուրճս: Աւետարան ըստ Մաթեոսի:

Եւ յերեկոյն շարաթուն..... անդ տանիցէք զնա, ահա՛ ասացի ձեզ (= Matth. XXVIII, 1—7):

Եւ ոչ ասի «Հաւատամ ի մի Աստուած»ն, այլ զկնի աւետարանիս, քահանայն ասէ.

Տէր ընդ ձեզ: Պյս. Եւ ընդ հոգոյդ քում:

Քհ. Օրեմուս: Եւ ոչ ասի մատուցումն:

(Ծածուկ աղօթք) Ընկալ, աղաչեմք Տէր, զմաղթման ժողովրդեան քո հանդերձ ընծաիւք նուիրացս [fol. 175 b] զի մատուցեալ խորհուրդս պատեքական օգտեցին մեզ քոն ողորմութեամբք ի յաւիտենական բժշկութիւն, տերամբ, եւն:

Եւ ասի Պրեֆացիօ «զքեզ, Տէր, յամենայն ժամ փառաւորել», եւն:

Ի մէջ կանոնին. Հաղորդելով՝ եւ զամենասուրբ զիչերս յարութեան տեանն մերո Յիսուսի Բրիստոսի ըստ մարմնո հանդիսացուցանելով այլ եւ զիչառակ սրբոցն, եւն:

Եւ ասի մինչեւ ցնոր կիրակէն, բայց միայն ի պատարագս յայս ասի «զամենասուրբ զիչերս» եւ յայլ պատարագերն ասի «զամենասուրբ օրս»: Այլ ի մէջ կանոնին որ եւ ասի մինչեւ ցնոր կիրակէն:

Արդ զայս նուէրս սպասաւորութեան մերո, այլ եւ զամենայն ծառայից, եւն:

Այսօր քահանայն ըստ սովորութեանն ասէ.

Սաղաղութիւն Տեանն եղիցի միշտ, եւն:

Բայց համբոյր ոչ տացի.

Եւ «Քառն Աստուծոյ» ոչ ասի եւ ոչ հաղորդումն: Այլ յետ անշակելոյն սկսանին գե-

քեկոյն ժամն, բարձր եղանակաւ ասելով զկցուրդս .

Ալէլուիա, Ալէլուիա, Ալէլուիա :
Եւ ապա ասի փոյս .

Աւրհնեցէք զՏէր ամենայն ազինք եւ զս-
վեցէք զնա ամենայն ժողովուրդք, զօրասցի
ողորմութիւն նորա ի վերա մեր եւ ճշմար-
տութիւն Տեանն մասցէ ի յաւիտեան :

Փառք Հօր եւ Որդոյ եւ Հոգոյն սրբօ :
Որպէս էրն սկզբանէ, եւն :

Եւ կրկնի կցուրդն . Ալէլուիա, Ալէլուիա,
Ալէլուիա :

Եւ ոչ ասի գաբիթուլում¹⁵ եւ ոչ իմ-
նուս¹⁶ եւ ոչ փոյս, այլ քահանայն որ պատա-
րագեաց, բարձր ձայնիւ սկսանի զկցուրդ
գայս .

Յերեկոյն շարաթին, յորում լուսանայր
միաշարաթն, եկն Մարիամ Մողղալէնացի եւ
միւս Մարիամն տեսանել զդերեզմանն, ալէ-
լուիա :

Եւ յորժամ լինի կցուրդս ասի փոյս :
Մեծացուցէ անձն իմ զՏէր, եւն :

Եւ ասի փոյսն ի լման, եւ ապա կրկնեցի
կցուրդս վերա[ասացեալ] . «Յերեկոյն շարա-
թին, որում», եւն :

[Fol. 176 a] Եւ ապա՝ քահանայն դառ-
նա ի ժողովուրդն եւ ասացէ .

Տէր ընդ ձեզ :
Պիս . Եւ ընդ հոգոյդ քում :

Օրեմուս . (աղօթք) Հեղ ի մեզ, Տէր,
զհոգի սիրս քո, զի զօրս յազեցուցեր պատ-
քասկան խորհրդովս, արասցես համակամս
քօնն զթութեանդ, տերամք մերով, եւն :

Եւ սգեստաւորեալ սարկաւազ քէ իցէ —
եւ քէ ոչ, քահանայն — ասէ .

Երթայք զի պատարագեցաւ, Ալէլուիա,
Ալէլուիա :

Պիս . Աստուծոյ զոհութիւն, Ալէլուիա,
Ալէլուիա :

Եւ այնպէս ասի մինչեւ ցնոր կիրակէն,
բայց ի յայ ժամանակ ոչ ասի [ոչ ասի] հան-
դերձ «Երթայք պատարագեցաւ» :

¹⁵ Lat.: capitulum.
¹⁶ Lat.: hymnus.

Das armenische Pluralzeichen -k' -p

1. Einer der Schönheitsfehler der armenischen Sprachgeschichte, wie sie Meillet in seiner „Esquisse d'une Grammaire Comparée de l'Arménien Classique“ skizziert, ist das Fehlen einer glaubwürdigen Erklärung der Pluralendung -k'. Meillet schreibt hierüber (II. Auflage, S. 56): „Ebenso schwindet s am Wortende in einer Anzahl von Fällen. In einigen Nominal- und Verbalformen scheint s am Wortende, das zu h werden mußte, durch k' vertreten zu sein.“ Grammont, der die Frage MSL XX, S. 228, im Zusammenhang mit anderen angeblich ähnlichen Erscheinungen studiert, kommt zu dem Ergebnis, daß Schwund oder Erhaltung des -s durch die mehr oder weniger notwendige Kenntlichmachung einer Form geregelt sei.

Bartholomae's Vermutung, daß das -k' ein kollektives Suffix -tva- darstelle, wird von Bugge, IF I, 441, widerlegt. Zu jeder Erklärung des k' aus einem Kollektivum ist übrigens zu bemerken, daß der Bedeutungsunterschied zwischen Plural und Kollektiv im klassischen Armenisch noch deutlich ist (Meillet, Esquisse, S. 85). Ferner ist es doch recht unwahrscheinlich, daß nur der Nominativ des Plurals auf einem Kollektivum beruhe, während die anderen Kasus vom alten Stamm aus gebildet sind.

Pedersen, KZ 38, S. 209 ff., der annimmt, daß das -k' die regelrechte Fortsetzung des auslautenden -s sei, und zu diesem Zwecke alle jene Fälle beseitigen will, in denen auslautendes -s geschwunden ist, hat damit zweifellos Unrecht. Bei ihm findet man noch andere ältere Erklärungsversuche besprochen.

2. Mein vorliegender Versuch beruht auf der Behauptung, daß eine auf verschiedene Quellen zurückgehende Lautgruppe -wes, -wus, -wis usf. im armenischen Auslaut ein -k' ergab.

Die lautliche Möglichkeit hierzu ist ohne weiteres gegeben: Meillet lehrt, daß k'san „zwanzig“ auf ein *uisan (aus *ui-kmt, vgl. altindisch vimśati, lateinisch viginti usf.) zurückgeht. Meines Erachtens wurde -w- von dem folgenden -s- affiziert und zu einer stark aspirierten Art des bilabialen Engelautes ge-

wandelt (etwa wh in englisch when usw. im Munde älterer Londoner), und dies ergab armenisches -k'.

Ich bezeichne im folgenden das indogermanische konsonantische u mit *u späteres armenisches konsonantisches u mit *w, das durch -s- affizierte w mit *w'.

Wie seit langem bekannt ist, ergab ja auch die Lautgruppe su im Armenischen ein -k'-: *syesrei, wie Meillet ansetzt, wurde über *hwesrei, *w'esrei zu k'er „sorori“.

Die Entwicklung von w' zu k' führte wohl über eine Zwischenstufe, in der das w' (wie auch sonstiges w) einen gutturalen Vorschlag entwickelte: so setzt auch Meillet für k'san aus *wikmt- eine Zwischenstufe *gisan an. Ohne die Annahme eines gutturalen Verschluß-Elementes würde man sich fragen, warum w' aus w vor s nicht eher mit x (w) zusammengefallen ist als mit k' (p).

Meine Ansicht trifft also in ihrer lautgeschichtlichen Seite bis zu einem gewissen Grade mit Hübschmann's Versuch zusammen, das -k' auf ein *-sv zurückzuleiten: das -v wäre (vgl. Bugge, Beitr. zur etym. Erläuterung der arm. Spr., 1889, S. 43 f.) Sandhi-Nebenform einer Partikel -u, was Pedersen im übrigen mit Recht ablehnt.

Die von vornherein nächstliegende Quelle für einen Plural auf -eyes sind nun zweifellos die indogermanischen u-Stämme: für armenisch zard (d. i. (z)ardu- zu griechisch ἀρτύς, vgl. Meillet, Esquisse, S. 131, und Bugge, KZ 32, S. 3) ist ein Nominativ *rteyes vorauszusetzen: hieraus hätte (mit e > i vor w) *artiw'es, dann *ardiw' entstehen müssen, was ein armenisches *z-ardik' > zardk' ergab (über diese Formen und ihr Verhältnis zur armenischen Akzentverlegung vgl. weiter unten).

Die indogermanischen u-Stämme sind jedoch im Armenischen bis auf wenige Reste durch Antritt verschiedener Erweiterungen umgestaltet worden; sie kommen keinesfalls als Hauptquelle der armenischen k'-Plurale in Betracht. Die Mehrzahl der armenischen k'-Formen (soweit sie nicht überhaupt erst durch analogisches Antreten des fertigen k' entstanden) beruhen auf einem Ausgang -wes, dessen -w- als Gleitlaut im Hiatus entstanden war.

3. „Ihr“ heißt auf armenisch duk'. Meillet nahm an, dies sei eine Umgestaltung (nach du, wie „du“ im Armenischen an Stelle von *tu heißt) eines angeblichen *juk', das Meillet aber auch nicht zu erklären weiß: nun würde sekundärer Plural von *tu natürlich zunächst *tues gelautet haben, was über *duwes, *duw'es vollkommen einwandfrei armenisches duk' ergibt. Die Endung wurde dann auf mek' „wir“ übertragen.

Durk' „Türe“ ist meines Erachtens aus dem alten Dual *dhurōu- + pluralisierendem -es entstanden (vgl. ai. Dual dvārau). Die Form war jedenfalls zweisilbig, als die armenische Verschiebung des Akzents auf die vorletzte Silbe stattfand (sonst wäre *druk' zu erwarten: es gibt ja auch die Nebenform drunk', eine auf späterer Umgestaltung des Stammes beruhende Form; vgl. Meillet, Esquisse, S. 84). Demnach ist die Endung -es erst nach der erwähnten Festlegung des Akzents, aber vor dem Schwund der letzten Silben, an die alte Dualform *dhurōu- angetreten.

Meillet behandelt MSL, XVIII, 348, das lateinische Lehnwort kark' „carrus“: Er erwähnt nur beiläufig die äußerst merkwürdige Tatsache, daß dieses Lehnwort im Armenischen zum Plurale tantum geworden ist: aber gerade dieser Umstand gibt uns die Erklärung für den Nominativ des Plurals der o-Stämme. Die entlehnte Form mußte *kârus gelautet haben und mit dem Nominativ des Plurals der o-Stämme auf *-ōs zusammengefallen sein. Dann trat an das *kârus ebenso wie an ein einheimisches *pōlōs > *ulus die pluralisierende Endung -es an (vgl. die im Altindischen und Iranischen auftretende ähnliche Endung *-ōses), das über *kâruses > *kâruches > *kâruches zu *kârūw', woraus klassisch kark' führte. (Natürlich kann die Entlehnung aus dem Lateinischen schon mit -s-Schwund erfolgt sein †.)

¹ Zu diesem chronologischen Anhaltspunkt ist zu bemerken, daß Kretschmer's Auffassung der Namen Τάοι-οι — Tayk' und Κορδοῦχοι — Korduk' als Plurale von Τάοι und Κορδοῦχοι durchaus nicht evident ist (Anz. d. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-hist. Klasse, 69. Jahrg., 1932, S. 34 ff., zusammengefaßt in „Handes Amsoreay“, 1934). Das -χ- dieser Völkernamen ähnelt vielmehr dem subaräischen Zugehörigkeitssuffix -ukku (vgl. König, Älteste Geschichte der Meder und Perser, Leipzig 1934,